

ทิศ ๖
และวิธีนั่งทางใน

โดย

พระสุมธรรมาจารย์

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ

ในงานฌาปนกิจศพ

งสัมฤทธิ์ ยอดแสง

ณ เมรุวัดผึ้งคลอง อำเภอปากพลี

จังหวัดนครนายก

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๔

ทิศ ๖
และวิธีนั่งทางใน

โดย

พระสุมธรรมาจารย์

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ

ในงานฌาปนกิจศพ

นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง

ณ เมรุวัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี

จังหวัดนครนายก

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๔

คำนำ

ในการบำเพ็ญกุศลฌาปนกิจศพ นางสัมฤทธิ์ ยอด-แสง น้องร่วมสายโลหิต คนสุดท้องของข้าพเจ้าครั้งนี้ ได้มีสามี บุตร ธิดา ญาติพี่น้องและท่านที่เคารพนับถือ ได้ช่วยกันขวนขวายรับจัดการตั้งแต่ต้น จนถึงวันประชุมเพลิง ด้วยกุศลเจตนาเป็นอันดีตลอดมา

เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการบำเพ็ญทักษิณานุประทานกิจ ข้าพเจ้าได้เลือกเอาหนังสือ **เรื่องทิศ ๖** และ **วิธีนั่งทางใน** ซึ่งเรียบเรียงไว้นานแล้ว นำมาพิมพ์แจกเพื่อเป็นธรรมพลีบรรณาการ แด่ท่านที่เคารพรักและนับถือตลอดจนญาติมิตร วิสสาสิกชนผู้คุ้นเคยทั้งหลาย ที่ได้มีกุศลเจตนามาร่วมบำเพ็ญกุศลครั้งนี้

บุญกุศลใด ๆ ที่ข้าพเจ้า กับสามี บุตร ธิดา ญาติมิตรและผู้ที่เคารพนับถือ ได้บำเพ็ญอุทิศมาตั้งแต่ต้น จนถึงวันประชุมเพลิงนี้ ขอบุญกุศลนั้น จงเป็นพลวปัจ-จัยอำนวยอิฏฐวิบูลมนูญผลให้ **นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง**

ได้ประสบสันติสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ สมดังเจตนาอุทิศปณิธาน ทุกประการเทอญ ฯ

พระสุ้มธรรมาจารย์

วัดหงส์รัตนาราม โทร. ๖๐๖๙๑
อำเภอบางกอกใหญ่ จังหวัดธนบุรี
๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง

ชาตะ ๒ มกราคม ๒๔๕๗

มตะ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๑๓

ที่ประดิษฐานบำเพ็ญกุศลศพ นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง

ประวัติ

นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง เกิดเมื่อวันเสาร์ แรม ๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีขาล ตรงกับวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เวลา ๐๕.๐๐ น. ณ บ้านฝั่งคลอง ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก เป็นบุตรคุณพ่อจิ๋ว คุณแม่มิ่ง พีระพันธุ์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันรวม ๙ คน คือ

๑. นางคำไพ มะลิซ้อน (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๒. หญิงชื่อเพริด (ถึงแก่กรรมแล้วแต่ยังเยาว์)
๓. นางดวงจันทร์ ต้นกำเนิด (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๔. พระสุขุมธรรมาจารย์ (ลมัย โกวิโท พีระพันธุ์)
๕. นางสำเภา เกินอาษา
๖. พระครูวิริยานุโยค (เพียร จิตายุโก พีระพันธุ์) (ถึงแก่มรณภาพแล้ว)
๗. นางสมบูรณ์ เครือแดง
๘. นางสาวทองสุข พีระพันธุ์ (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๙. นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง

นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง ได้ทำการสมรสกับ พ.ท. ทิน ยอดแสง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ มีบุตรและธิดารวม ๘ คน คือ

๑. นายอัมพร ยอดแสง
๒. นางสาวนพดล ยอดแสง
๓. นายดิเรก ยอดแสง
๔. พระภิกษุสงคราม ปภากโร
๕. เด็กหญิงสันติภาพ ยอดแสง (ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์)
๖. นางสาวนิรมล ยอดแสง
๗. นางสาวพรทิพย์ ยอดแสง
๘. เด็กชายทนันชัย ยอดแสง

นางสัมฤทธิ์ ยอดแสง เป็นบุตรคนสุดท้องของตระกูลพีระพันธุ์ เธอจึงเป็นผู้สุดที่รักยิ่งของพ่อ—แม่ พี่ชาย พี่สาว และสามีบุตรธิดา ตลอดจนถึงญาติมิตรที่เคารพนับถือทั้งหลาย ในครอบครัวของเธอจึงได้รับความอุปถัมภ์ตลอดมาเป็นลำดับ จนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต

ครั้งยังเยาว์วัย บิดามารดาได้นำเข้าเรียนหนังสือจนจบประโยคประถมบริบูรณ์ ต่อจากนั้นเธอได้เข้าเรียนธรรมศึกษา จนสอบไล่ได้ธรรมศึกษาชั้นตรีในสนามหลวง เหตุนี้เธอจึงมีนิสัยหนักไปในทางบำเพ็ญกุศลให้ทาน รักษาศีล และเจริญเมตตาภาวนา มาโดยลำดับ นอกจากนี้ เธอยังได้ศึกษาอบรมวิชาแพทย์แผนโบราณจนสามารถสอบไล่ได้ และได้รับใบอนุญาตให้เป็นผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณในสาขาเภสัชกรรม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นต้นมา ดังสำเนาใบอนุญาต ดังนี้:—

[สำเนา]

ใบอนุญาตที่ บ.ภ. ๑๔๑๕

อาศัยอำนาจตามความในพระราชบัญญัติ ควบคุมการประกอบโรคศิลปะ พุทธศักราช ๒๔๗๙

คณะกรรมการควบคุมการประกอบโรคศิลปะ
ออกใบอนุญาตฉะบับนี้แก่
นางสัมริทธิ์ ยอดแสง

ซึ่งคณะกรรมการควบคุมการประกอบโรคศิลปะ ได้รับขึ้นทะเบียนแล้ว ให้เป็นผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณ ในสาขา เภสัชกัม และมีสิทธิประกอบโรคศิลปะประเภทและสาขาดังกล่าวนี้ได้ ภายใต้บทบังคับแห่งกฎหมายและกฎกระทรวง

ใบอนุญาตออกให้ ณ วันที่ ๒๗ เมสายน พุทธศักราช ๒๔๘๗

(ลงชื่อ) อ่านไม่ออก
ประธานคณะกรรมการ
(ลงชื่อ) *ขุนพิเทศก์สุขกิจ*
เลขาธิการนายทะเบียน

เมื่อเธอได้รับใบอนุญาต ให้เป็นผู้มีสิทธิประกอบโรคศิลปะ ประเภทและสาขาดังกล่าวนี้แล้ว เธอก็ได้ดำเนินการปรุงยาขึ้นจำหน่ายหลายขนานโดยเฉพาะตำรับยาที่ได้ขอขึ้นทะเบียนไว้มี ๕ ชนิดคือ:—

๑. *ตำรับยาชื่อ ยาฉวีวรรณพระพันธุ์ (ยาน้ำ)*

ขนาดบรรจุขวดละ ๑๐ ออนซ์ ตามแบบ ท.ย. ๑ เลขที่รับ ๑๗๔๔/๒๕๑๒

สรรพคุณ: เป็นยาแก้กระษัย ขับลม เจริญอาหาร.

ขนาดและวิธีใช้: รับประทานครั้งละ ๒-๔ ช้อนโต๊ะ, ๓ เวลา, ก่อนอาหาร.

๒. *ตำรับยาชื่อ ยาธาตุพระพันธุ์ (ยาน้ำ)*

ขนาดบรรจุขวดละ ๘ ออนซ์ ตามแบบ ท.ย. ๑ เลขที่รับ ๑๗๔๘/๒๕๑๒

สรรพคุณ: แก้ธาตุพิการ แน่น อืดเฟ้อ บำรุงธาตุ.

ขนาดและวิธีใช้: ผู้ใหญ่ครั้งละ ๒-๓ ช้อนคาว, เด็กครั้งละ ๑-๒ ช้อนกาแฟ.

๓. *ตำรับยาชื่อ ยาอายุวัฒนพระพันธุ์ (ยาผง)*

ขนาดบรรจุขวดโหลละ ๑,๙๕๙ กรัม ตามแบบ ท.ย. ๑ เลขที่รับ ๑๗๔๖/๒๕๑๒

สรรพคุณ: แก้ท้องผูก พรรดึก ขับลมในท้อง เจริญอาหาร.

ขนาดและวิธีใช้: วันละ ๑ ครั้ง ก่อนเข้านอน.

๔. *ตำรับยาชื่อ น้ำมันอมฤตพีระพันธุ์ (ยาน้ำ)*

ขนาดบรรจุขวดละ ๘ ออนซ์ ตามแบบ ท.ย. ๑ เลขที่รับ ๑๗๔๕/๒๕๑๒

สรรพคุณ: ใช้ทาแก้เคล็ดยอก หรือปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ใช้ทาที่เป็น และถูมากๆ เพื่อให้ยาซึมเข้าในผิวหนัง

ขนาดและวิธีใช้: ทาหรือนวดวันละ ๓ ครั้ง

๕. *ตำรับยาชื่อ ยากำลังพีระพันธุ์ (ยาผง)*

ขนาดบรรจุซองละ ๑๕๐ กรัม ตามแบบ ท.ย. ๑ เลขที่รับ ๑๗๔๗/๒๕๑๒

สรรพคุณ: ขับลม บำรุงธาตุ แก้ปวดท้อง จุกเสียดแน่น

ขนาดและวิธีใช้: ครั้งละ ๑ เม็ด วันละ ๓ ครั้ง

ตำรับยาทั้ง ๕ ขนานนี้ ปรุงขึ้นตามใบอนุญาตเลขที่ จ. ๓๒๖/๒๕๑๒ ซึ่งมีอายุใช้ได้ถึงวันที่ ๒๑ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ โดยมีตราพีระพันธุ์ เป็นเครื่องหมายการค้า ดังตัวอย่างข้างล่างนี้

นอกจากการปรุงยาขึ้นตามตำรับดังกล่าว เธอยังได้ผลิตธูปหอมพีระพันธุ์ขึ้นจำหน่าย ซึ่งเป็นที่ประจักษ์แก่ท่านผู้ใช้มาแล้ว.

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ เธอได้เริ่มป่วยด้วยอาการโรคหัวใจกำเริบ เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๑๓ จึงได้นำเข้าไปพยาบาลรักษา ที่โรงพยาบาลสถาบันประสาทวิทยาพระนคร โดยได้รับความอุปถัมภ์เป็นพิเศษอย่างดี ในการรักษาพยาบาลจากนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ จนอาการดีขึ้น รวมเป็นเวลา ๒ เดือน กับ ๘ วัน จึงได้นำกลับไปพักอยู่ที่บ้านจนถึงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๑๓ ได้มีอาการป่วยกำเริบขึ้นอีก จึงนำส่งรักษาที่โรงพยาบาลนครนายกจนอาการค่อยทุเลาขึ้น แต่ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๑๓ เวลา ๐๖.๔๐ น. ก็ได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบคำนวณอายุได้ ๕๕ ปี ๔ เดือน ๒๖ วัน△.

คุณแม่ของลูก

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๑๓ เวลา ๐๖.๔๐ น. เป็นวันที่ลูก ๆ ไม่คาดคิดว่า ลูกจะต้องสูญเสียคุณแม่ของลูกไป

การจากไปของคุณแม่ นำความเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้งมาสู่ลูก ๆ เป็นอย่างยิ่ง เป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิตของลูก ๆ แม้จะเป็นไปตามกฎธรรมดาซึ่งไม่มีใครเลี่ยงพ้นได้ แต่ลูก ๆ ก็ไม่อาจสะกดกลั้นความอาลัยเศร้าโศกเสียใจไว้ได้ โดยระลึกเสมอว่าต่อนี้ไปจะไม่ได้พบหน้าคุณแม่ที่เคารพรักของลูก ๆ อีกแล้ว คุณแม่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรที่สร้างความร่มเย็น ความอบอุ่น ความเมตตาธรรม และเป็นกำลังใจที่ดีต่อลูก ๆ ตลอดมา เป็นสิ่งที่ฝังแน่นในจิตใจของลูก ๆ ไม่มีวันเลือน ลูกปรารถนาที่จะให้คุณแม่อยู่กับลูกไปอีกนาน ๆ แต่ลูกก็ไม่สามารถจะหยุดยั้งชีวิตของคุณแม่ไว้ได้ นอกจากโดยอธิษฐานขอให้

ลูก ๆ ได้เกิดเป็นลูกของคุณแม่ทุกชาติไป และขอผลบุญกุศลที่ลูก ๆ ได้ช่วยกันสร้าง จงส่งให้คุณแม่ได้เสวยสุขในแดนเกษมสำราญสมตามประสงค์เทอญ

พระคุณอันล้ำค่าหาใดเปรียบ
คุณแม่เทียบอรหันต์ดั่งใจหมาย
ของลูกรักยอดยิ่งทั้งหญิงชาย
แม่ไม่คลายจากลูกผูกน้ำใจ.

จากลูก ๆ

คำไว้อาลัย

มนุษย์เราที่เกิดมาทุกรูปทุกนาม ย่อมต้องประสบกับการพลัดพรากจากของรักของชอบใจเป็นธรรมดา ตามสัจธรรม ซึ่งข้าพเจ้าในฐานะสามัญชนย่อมพ้นไปไม่ได้ และก็กำลังประสบอยู่ โดยคุณสัมฤทธิ์ ยอดแสง ภรรยายอดรัก ได้ถึงแก่กรรมลง เป็นเหตุให้ข้าพเจ้ามีความอาลัยอย่างสุดซึ้ง ซึ่งทั้งนี้และทั้งนั้นหลายสิ่งหลายอย่างที่มีอยู่ในความอาลัยนี้สิ่งหนึ่งคือ คุณธรรมประจำใจของเธอ โดยเธอเป็นผู้มีน้ำใจเปี่ยมด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรมโดยแท้ ไม่ว่าจะเป็นบิดามารดา พี่น้องญาติมิตรข้างไหนฝ่ายใด แม้ที่สุด ความรักและเคารพที่เธอมีต่อตัวข้าพเจ้าตลอดชีวิตมาโดยลำดับนั้น ก็เพราะเธอมั่นอยู่ด้วยคุณธรรมข้อนี้เป็นที่ตั้งเป็นประการสำคัญ เมื่อมาสิ้นชีวิตเธอลงไปจึงทำให้ข้าพเจ้ามีความอาลัย และสำนึกในคุณธรรมอันประเสริฐที่หาได้ยากนี้ ประทับใจอยู่อย่างไม่สร่างซา ดังนั้นข้าพเจ้าจึงขออธิษฐานใจไว้ว่า เกิดชาติใดภพใด หาก

เป็นไปได้ขอให้พบเธอทุกชาติตลอดไป

ด้วยคุณธรรมดังกล่าว และคุณธรรมอีกหลาย ๆ ประการซึ่งไม่ได้นำมากล่าว ณ ที่นี้ คงจะส่งผลให้วิญญาณของเธอต้องไปสู่สุคติภพเป็นแน่แท้

จากข้าพเจ้า

ท. ยอดแสง

(ทิน ยอดแสง)

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

ทิศ ๖

ปุรัตถิมทิศ	คือทิศเบื้องหน้า	มารดาบิดา
ทักขิณทิศ	คือทิศเบื้องขวา	อาจารย์
ปัจฉิมทิศ	คือทิศเบื้องหลัง	บุตรภรรยา
อุตตรทิศ	คือทิศเบื้องซ้าย	มิตร
เหฏฐิมทิศ	คือทิศเบื้องต่ำ	บ่าว
อุปริมทิศ	คือทิศเบื้องบน	สมณพราหมณ์

อธิบาย คำว่า ทิศ หมายความว่า ด้านหรือข้าง ปรากฏ พระองค์ทรงปรารภถึงสิงคาลกมาณพ ซึ่งเดินออกมาจากบ้านแต่เช้าตรู่มีผ้าและผมเปียก นอบน้อมทิศทั้ง ๖ อยู่ พระบรมครูเจ้าจึงยกบุคคล ๖ จำพวก เปรียบด้วยทิศทั้ง ๖ มาตรัสเทศนาแก่สิงคาลกมาณพ ในสิงคาลกสูตรว่า:—

๑. บิดามารดา ได้ชื่อว่าทิศเบื้องหน้า เพราะท่านทั้งสองเป็นผู้อุปการะให้บุตรธิดาเกิดมาก่อนชนอื่น คือท่านได้เลี้ยงดูประคับประคองมา ตั้งแต่คลอดออกมา จึงสมควรเทียบด้วยปุรัตถิมทิศ คือทิศเบื้องหน้า ฯ

๒. อาจารย์ ได้ชื่อว่าทิศเบื้องขวา เพราะท่านเป็นผู้ได้แนะนำพร่ำสอนให้ศิษย์รู้จัก บาป, บุญ, คุณ, โทษ, ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ตลอดจนวิทยาการหาเลี้ยงชีพต่อจากบิดามารดา จึงเป็นประดุจแขนขวาที่ทำการงานให้สำเร็จประโยชน์ด้วยดี จึงสมควรเทียบด้วยเบื้องขวา ฯ

๓. บุตรภรรยา ได้ชื่อว่าทิศเบื้องหลัง เพราะบุตรภรรยาเป็นผู้มาที่หลัง หรือเรียกว่าได้ติดตามหลังของสามีมา เหตุนี้จึงสมควรเทียบด้วยทิศเบื้องหลัง ฯ

๔. มิตรสหาย ได้ชื่อว่าทิศเบื้องซ้าย เพราะมิตรสหายเป็นผู้ช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ให้สำเร็จประโยชน์ได้เมื่อมีกิจธุระเกิดขึ้น ประดุจว่ามือซ้ายที่ช่วยมือขวาทำงานฉะนั้น จึงสมควรเทียบทิศเบื้องซ้าย ฯ

๕. บ่าวไพร่คนทำงาน ได้ชื่อว่าทิศเบื้องต่ำ เพราะบ่าวไพร่เป็นผู้รับใช้และต่ำกว่าเจ้านาย ยอมตนลงเป็นคนรับช่วยทำกิจให้นายใช้ทุกวิถีทางเท่าที่สามารถจะทำได้ ฉะนั้นจึงสมควรเทียบด้วยทิศเบื้องต่ำ ฯ

๖. สมณพราหมณ์ ได้ชื่อว่าทิศเบื้องบน เพราะสมณพราหมณ์ที่เคารพสักการะของคฤหัสถ์ เป็นผู้สูงกว่า

คฤหัสถ์โดยคุณสมบัติ ฉะนั้นจึงสมควรเทียบด้วยทิศเบื้องบน ฯ

หน้าที่อันบุคคล ๖ จำพวก ดังกล่าวมานี้ จะพึงปฏิบัติ และอนุเคราะห์แก่กันและกันนั้น ดังจะอธิบายต่อไปนี้.

๑. ปุรัตถิมทิศ คือทิศเบื้องหน้า มารดาบิดา บุตรธิดาพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ท่านได้เลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ฯ

๒. ทำกิจของท่าน ฯ

๓. ดำรงวงศ์สกุล ฯ

๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก ฯ

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ฯ

อธิบายว่า หน้าที่ของบุตรธิดาจะพึงบำรุงบิดามารดานั้น มีดังต่อไปนี้.

หน้าที่ประการที่ ๑ คือบิดามารดาได้เลี้ยงเรามาตั้งแต่ยังเด็ก ๆ จนเจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับ มีความสามารถประกอบการงานหาเลี้ยงชีพได้แล้ว ควรเลี้ยงบิดามารดาให้เกิดสุข ไม่ให้ท่านต้องเดือดร้อน ในการแสวงหาอาชีพเอง

หรือเวลาท่านเจ็บไข้ บุตรธิดาพึงตั้งใจรักษาพยาบาลนวดเฟ้นพัดวี ป้อนอาหารข้าวน้ำตลอดจนหยอดยา หรือขวนขวายไปตามแพทย์ที่สามารถมาให้การรักษา เพื่อหวังความสุขความเจริญแก่บิดามารดาโดยส่วนเดียว ฯ หน้าที่ประการที่ ๒ กิจการสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งท่านกระทำอยู่ จะเป็นกิจในบ้าน เช่นทำการค้าขาย หรือกิจเนื่องด้วยราชการ เมื่อบุตรธิดามีความสามารถจะช่วยเหลือท่านได้ ก็กระทำ หรือในเวลาที่ท่านป่วยเจ็บไข้ไม่สบาย ไม่สามารถจะประกอบกิจตามปกติได้ บุตรธิดาพึงกระทำกิจนั้น ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี หรือท่านได้สร้างถาวรวัตถุอันหาโทษมิได้ เช่นถนนหนทาง ศาลา สระน้ำ หรือสร้างกุฏิ โรงอุโบสถ วิหารเป็นต้น ซึ่งยังไม่สำเร็จ ท่านล่วงลับดับขันธ์ไปก่อน บุตรธิดาควรกระทำกิจที่ท่านปรารภไว้แล้วนั้น ให้สำเร็จลุล่วงไป หรือวัตถุสิ่งใดที่ท่านทำไว้แล้ว แต่ภายหลังชำรุดทรุดโทรมไป บุตรธิดาควรปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม ให้คงทนถาวรสืบไป ฯ ประการที่ ๓ บุตรธิดาของตระกูลใด พึงดำรงตระกูลนั้นไว้ให้มั่นคงถาวร พึงทำตระกูลของตนนั้นให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยคุณสมบัติ และวัตถุสมบัติ ให้เป็นที่นิยมนับถือของ

ประชาชน อย่าทำลายตระกูลของตนให้เสื่อม อย่าทำตระกูลของตนต้องถูกติฉินนินทาในทางชั่วร้ายได้ ควรพยายามทำตระกูลของตนให้เป็นที่นิยมนับถือของคนทั่วไป ฯ ประการที่ ๔ บุตรธิดาต้องเป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย ให้เป็นผู้สมควรได้รับทรัพย์มรดกของบิดามารดาไว้ เว้นจากอบายมุข ๖ ประการ มีดื่มน้ำเมา เป็นต้น อันเป็นทางแห่งความเสื่อม ต้องเป็นผู้มีความประพฤติดีเป็นที่ไว้วางใจ ไม่ทำลายทรัพย์สมบัติมรดกของบิดามารดา ให้พินาศฉิบหายไป ฯ ประการที่ ๕ บุตรธิดาต้องมีความกตัญญูกตเวที ในเมื่อบิดามารดาล่วงลับไปจากโลกนี้แล้ว มาระลึกถึงอุปการคุณที่ท่านได้ทำไว้แก่ตนโดยอเนกประการแล้ว จึงมาบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ มีการให้ทานเป็นต้น อันเป็นส่วนปุพพเปตพลีแล้วอุทิศส่วนกุศลอันนั้นไปให้บิดามารดา ซึ่งสถิตอยู่ในภพนั้น ๆ ตามกำลังความสามารถของตนที่จะพึงทำได้ ฯ

บิดามารดาได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ อย่าง คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ฯ

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ฯ

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๆ

๔. หาภรรยาที่สมควรให้ ๆ

๕. มอบทรัพย์ในสมัยนั้น ๆ

อธิบายว่า บิดามารดามีหน้าที่จะพึงอนุเคราะห์บุตรธิดานั้น คือการห้ามปรามไม่ให้กระทำความชั่ว เช่นห้ามไม่ให้ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการละเล่น และเล่นการพนันเป็นต้น อันเป็นทางแห่งความฉิบหาย ทำผู้ประกอบตามให้ได้ทุกข์โดยส่วนเดียว ๆ ประการที่ ๒ พยายามแนะนำพร่ำสอนบุตรธิดาให้ตั้งอยู่ในความดีความชอบ ให้รู้จักประกอบกิจการงานอันมีประโยชน์ ให้หมั่นขวนขวายแสวงหาทรัพย์ ให้รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้แล้ว ไม่ให้เสื่อมเสียไปโดยไร้ประโยชน์ โดยมิใช่เหตุ ให้รู้จักประมาณในการเลี้ยงชีพ ตามกำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ไม่ฝืดเคืองและฟูมฟายนัก แต่ไม่ถึงแร้นแค้นเบียดกรอ คือรู้จักจ่ายในสิ่งของจำเป็น ๆ ประการที่ ๓ เมื่อเห็นว่าบุตรธิดาของตนมีอายุจะศึกษาเล่าเรียนได้แล้ว ก็ไม่นิ่งดูดาย ย่อมขวนขวายให้บุตรธิดาของตนได้ศึกษาศิลปวิทยาต่าง ๆ มีอักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วิชาการเป็นต้น ตามสมควรแก่ฐานะที่ตนจะ

อนุเคราะห์ได้ ๆ ประการที่ ๔ เมื่อเห็นว่าบุตรธิดาของตนเจริญวัยได้ศึกษาศิลปวิทยาต่าง ๆ มีความรู้พอจะเลี้ยงชีพได้แล้ว ก็เลือกภรรยาหรือสามีที่มีความประพฤติดี มีชาติตระกูล และฐานะเสมอกันให้แก่บุตรธิดาของตน เพื่อจะให้เป็นคู่ร่วมสุขร่วมทุกข์ และช่วยกันประกอบกิจการเลี้ยงชีพโดยสัมมาอาชีพที่ดีต่อไป ๆ ประการที่ ๕ มอบทรัพย์ให้ในสมัย คือให้แก่บุตรธิดาของตนเป็น ๒ ครั้ง คือให้เสมอเป็นนิตย์ เพื่อบุตรธิดาของตนจะได้ใช้สอยเลี้ยงชีพส่วน ๑ ให้เป็นครั้งเป็นคราว เช่นให้ในเวลาแต่งงาน และการมงคลอื่น ๆ หรือให้ในเวลาเมื่อตนใกล้จะตายส่วน ๑ ๆ

๒. ทักขิณทิศ คือทิศเบื้องขวา อาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. ด้วยลุกขึ้นยืนรับ ๆ
๒. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้ ๆ
๓. ด้วยเชื่อฟัง ๆ
๔. ด้วยอุปัฏฐาก ๆ
๕. ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ๆ

อธิบายว่า อันศิษย์จะพึงบำรุงอาจารย์นั้น คือศิษย์เห็นอาจารย์ของตนมาแต่ที่ไกล ก็มีความยินดีชื่นชม ลุกขึ้นทำปฏิสันถารรับสิ่งของจากมืออาจารย์ วางไว้ที่สมควร ปูอาสนะหรือยกเก้าอี้มาตั้งรับ เชิญอาจารย์ให้นั่งตามความสะดวกสบาย แล้วกระทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นฯ ประการที่ ๒ ศิษย์ต้องคอยรับใช้อาจารย์ เมื่ออาจารย์มีความประสงค์ ใช้ให้ทำกิจธุระอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออาจารย์จะใช้ให้ไปตามใครที่ไหนใกล้หรือไกลก็ตั้งใจทำตามที่ท่านใช้ โดยความเต็มอกเต็มใจจริง ๆ ไม่ใช่สักแต่ว่าขัดท่านไม่ได้ ฝืนใจทำไปเช่นนั้น ฯ ประการที่ ๓ เมื่ออาจารย์ว่ากล่าวแนะนำตักเตือน สั่งสอน ว่าสิ่งนี้เป็นความดีควรประพฤติ สิ่งนี้เป็นความชั่วไม่ควรประพฤติ ก็เชื่อฟังโดยเคารพไม่ฝ่าฝืนคำสั่งสอนของอาจารย์ ตั้งใจจะเว้นสิ่งที่อาจารย์ห้าม กระทำตามสิ่งที่อาจารย์อนุญาต ฯ ประการที่ ๔ ศิษย์พึงอุปัฏฐากอาจารย์ด้วยกิจต่าง ๆ เช่นคอยจัดแจงตระเตรียมน้ำล้างหน้า น้ำบ้วนปาก ไม้สีฟันไว้ ให้ตกแต่งปูลาดอาสนะที่หลับที่นอน เมื่ออาจารย์เจ็บไข้ไม่สบายก็ตั้งใจพยาบาลรักษา มีนวดเฟ้นพัดวีป้อนข้าว น้ำ อาหาร

หยอดยา หรือไปตามหมอให้มารักษาตามความสามารถ ที่ตนพึงจะกระทำได้ ฯ ประการที่ ๕ พึงตั้งใจศึกษาศิลปวิทยาในสำนักอาจารย์โดยความเคารพ คือขณะที่เรียนก็พึงตั้งใจเรียน กำหนดจดจำโดยเคารพ ขณะที่ออกจากที่เรียนแล้วก็หมั่นท่องบ่นสาธยายศิลปวิทยานั้น ๆ ไม่ให้หลงลืม และกำหนดพิจารณาศิลปวิทยานั้น ๆ ให้เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนด้วยดี ฯ

อาจารย์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ อย่าง คือ

๑. แนะนำดี ฯ

๒. ให้เรียนดี ฯ

๓. บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิงไม่ปิดบังอำพลาง ฯ

๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ฯ

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (คือจะไปทางทิศไหนก็ไม่อดอยาก)

อธิบายว่า หน้าที่อันอาจารย์จะพึงอนุเคราะห์ศิษย์คือชี้แจงแนะนำศิษย์ให้รู้จักสิ่งที่ควรประพฤติ และสิ่งที่ไม่ควร

ประพฤติ เช่นห้ามไม่ให้ประกอบอบายมุข ๖ ประการ มีดื่มน้ำเมาเป็นต้น แนะนำให้เป็นผู้หมั่นขยันพากเพียรพยายามขวนขวายหาทรัพย์สมบัติ ให้รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้แล้วให้คงมั่นถาวรยิ่งขึ้น ฯ ประการที่ ๒ อนุเคราะห์ศิษย์ให้ได้เล่าเรียนศิลปวิทยาการต่าง ๆ มีอักษรศาสตร์ แพทยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น อาจารย์ผู้ฉลาดรู้จักหยิบยกศิลปวิทยานั้นมาแสดงให้ศิษย์เข้าใจดี ถูกต้องตามอรรถตามพยัญชนะสมัยนิยม ตามสมควรแก่ฐานานุรูปของศิษย์ ฯ ประการที่ ๓ ไม่ปิดบังอำพลางศิลปวิทยาต่อศิษย์ ควรบอกให้เข้าใจโดยสิ้นเชิง เพราะศิลปวิทยาทุกชนิดย่อมมีความลี้ลับ บางคนย่อมหวงแหนไม่ยอมบอกให้แก่ผู้อื่น นอกจากผู้ที่ตนรักใคร่จริง ๆ อาจารย์ไม่ควรหวงแหนวิทยาความรู้ สิ่งใดที่จะชี้แจงสั่งสอนศิษย์ให้เข้าใจดี ควรนำมาชี้แจงโดยสิ้นเชิง ฯ ประการที่ ๔ เมื่อศิษย์มีความรู้ความสามารถในสิ่งใด อาจารย์ควรแสดงความรู้ความสามารถของศิษย์ ตามที่เป็นจริงแก่มิตรสหาย ยกย่องเชิดชูศิษย์เพื่อให้เป็นเกียรติยศประดับชื่อเสียง และคุณความดีของศิษย์ให้ยิ่งขึ้น ฯ ประการที่ ๕ เมื่อศิษย์ปรารถนาจะไปสู่สถานที่ใดอันตั้งอยู่ในทิศ

นั้น ๆ อาจารย์ย่อมนำความป้องกัน เพื่อฝากฝังศิษย์ให้อยู่ในสถานอันควร ที่จะนำความดีมาสู่ศิษย์ หรือศิษย์ไปอยู่ในที่ใด ๆ ก็ไม่อดอยาก เพราะมีความสามารถจะนำเอาวิชาความรู้ที่ได้ศึกษาจากสำนักอาจารย์มานั้น ประกอบกิจการงานเลี้ยงชีพได้โดยความสะดวก ฯ

๓. ปัจฉิมทิศ คือทิศเบื้องหลัง ภรรยา สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ฯ

๒. ด้วยไม่ดูหมิ่น ฯ

๓. ด้วยไม่ประพฤติล่วงใจ ฯ

๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้ ฯ

๕. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว ฯ

อธิบายว่า หน้าที่อันสามีพึงบำรุงภรรยานั้นมีดังต่อไปนี้ ฯ ประการที่ ๑ สามีควรร้องเรียกภรรยาของตนด้วยวาจาอ่อนหวานตามที่ชาวโลกนิยมกัน ไม่ควรร้องเรียกภรรยาของตนด้วยวาจาหยาบคาย คือกล่าวยกย่องให้ปรากฏในหมู่ชนผู้เป็นญาติ รับรองว่าเป็นภรรยาของตนตามโอกาสที่สมควร ฯ ประการที่ ๒ สามีไม่พึงดูหมิ่นภรรยาว่าเป็น

ดุจทาสี ไม่ใช้วาจาหยาบคายเรียกภรรยาดุจนายเรียกบ่าว ไม่แสดงกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการหมิ่นประมาท เช่น รับรองว่าเป็นภรรยา ให้ได้รับความอัปยศน้อยเนื้อต่ำใจ ฯ ประการที่ ๓ สามีไม่ควรนอกใจภรรยาของตน คือไม่ทำชู้ ด้วยหญิงอื่น การทำชู้ด้วยหญิงอื่นนอกจากภรรยาของตนนั้น เป็นการฝ่าฝืนใจของภรรยา ทำให้ภรรยาได้รับความทุกข์ โทมนัส การทำชู้ด้วยหญิงอื่น จึงเรียกว่าประพฤตินอกใจ เพราะไม่เป็นที่ปรารถนาของภรรยา สามีที่ดีย่อมยินดีอยู่แต่ ภรรยาของตนเท่านั้น ซึ่งเรียกว่า "สทารสันโดษ" ฯ ประการที่ ๔ สามีควรยกย่องภรรยาให้เป็นใหญ่ในครอบครัว คือมอบหมายกิจการในบ้านเรือนทุกประเภท ตลอดจนถึง ทรัพย์สินเงินทอง ให้ภรรยามีอำนาจจัดการแทนตนได้ ถ้ามี เหตุขัดข้องให้ปรึกษาหารือตนได้ สมดังที่โลกนิยมว่าพ่อบ้าน แม่เรือน ดังนี้ ฯ ประการที่ ๕ ธรรมดาสตรีย่อมรักสวย รักงาม ชอบเครื่องประดับสำหรับสตรี อันเป็นของดีของ แปลกที่เขานิยมกัน ให้ภรรยาของตนประดับตามฐานานุรูป และภูมิชั้นของภรรยาตามความสามารถของตน ที่พึงจะแสวง หาได้ ฯ

ภรรยาได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามี ด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. จัดการงานดี ๆ

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี ๆ

๓. ไม่ประพฤติล่วงใจสามี ๆ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ ๆ

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง ๆ

อธิบายว่า อันภริยาจะพึงอนุเคราะห์สามีนั้นมีดังนี้ ภรรยาต้องเป็นผู้ขยันหมั่นกระทำกิจการงานในบ้านเรือน มีหุงอาหารไว้ให้สามี ตักน้ำใช้ น้ำบริโภคไว้ให้เรียบร้อย เช็ดถูปัดกวาดบ้านเรือนให้สะอาดหมดจด จัดวัตถุสิ่งของไว้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นต้น ให้สำเร็จเรียบร้อยไปด้วยดี ไม่ให้คั่งค้างอากูล ๆ ประการที่ ๒ ภรรยาต้องเป็นผู้รู้จักสงเคราะห์คนข้างเคียง คือคนที่เป็นญาติเป็นมิตรของสามีของตน ด้วยการต้อนรับปราศรัย และให้ปันสิ่งของหรือช่วยขวนขวายกระทำกิจนั้น ๆ ตามความสามารถของตนที่จะพึงอนุเคราะห์ได้ ไม่นิ่งดูดาย ๆ ประการที่ ๓ ภรรยาเป็นผู้ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีไม่ประพฤติล่วงใจสามี คือ

ไม่ต้องการบุรุษอื่นในทางชู้สาว อันเป็นเหตุให้สามีกินแหนงแคลงใจ และเป็นเหตุให้เสื่อมเสียเกียรติยศของสามี เป็นผู้รักใคร่ของสามี เป็นที่พึ่งเป็นที่คุ้มครองตน เป็นผู้รู้จักถนอมน้ำใจของสามี ไม่ขัดขืนอัธยาศัยของสามี ประพฤติตนให้เป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ ถึงแม้ว่าสามีจะตกทุกข์ได้ยากสักเพียงไร ก็ไม่เอาใจออกห่าง ตั้งใจปฏิบัติสามีของตนด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ฯ ประการที่ ๔ เมื่อสามีอุตส่าห์แสวงหาทรัพย์สมบัติมามอบให้แล้ว รู้จักสงวนรักษาทรัพย์นั้นไว้ไม่ให้เป็นอันตราย ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย รู้จักจ่ายแต่พอดี คือจ่ายในสิ่งที่จำเป็น ไม่จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น รู้จักเก็บทรัพย์ไว้เมื่อมีความจำเป็น ฯ ประการที่ ๕ มีความขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง คือการงานสิ่งใดอันเป็นหน้าที่ของตนจะพึงกระทำ ก็ทำให้เสร็จเรียบร้อยไปด้วย และกิจการอันเป็นหน้าที่ของสามีบางสิ่งบางอย่าง ที่ตนพึงช่วยเหลือได้ก็พึงช่วยทำโดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ตั้งหน้าประกอบกิจการงานโดยขยันขันแข็ง ฯ

๔. อุตตรทิศ คือทิศเบื้องซ้าย มิตร กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. ด้วยให้ปัน ๆ

๒. ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ ๆ

๓. ด้วยประพฤติประโยชน์ ๆ

๔. ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ ๆ

๕. ด้วยไม่แกล้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง ๆ

อธิบายว่า หน้าที่อันกุลบุตรจะพึงบำรุงมิตรนั้นมีดังนี้ คือประการที่ ๑ ต้องแบ่งปันทรัพย์นั้นให้แก่มิตรสหาย ในสมัยที่สมควรจะให้ เช่นเวลาที่มิตรสหายขัดสนหรือเกิดอุบัติเหตุจำเป็น ที่กุลบุตรจะต้องช่วยเหลือด้วยความรักใคร่เพื่อสมานไมตรีให้ยั่งยืนถาวรต่อไป ๆ ประการที่ ๒ ควรกล่าววาจาปราศรัยกับมิตรสหายด้วยวาจาที่อ่อนหวานไพเราะ และถ้อยคำอันประกอบด้วยประโยชน์ ไม่กล่าวด้วยคำหยาบคาย และถ้อยคำที่ไร้ประโยชน์ ๆ ประการที่ ๓ ควรช่วยเหลือกิจการงานของมิตรให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังความคิดของตน หรือแนะนำให้มิตรตั้งอยู่ในความดี หลีกเว้นจากความชั่ว ๆ ประการที่ ๔ ควรทำตนให้เป็นผู้เสมอกับมิตรนั้น หมายเอาเสมอในธรรม ไม่ใช่เสมอในทางประพฤติชั่ว คือเป็นผู้ไม่ถือตัว รู้จักเคารพนบน้อมต่อบุคคล

ที่เจริญโดยชาติ โดยวัย โดยคุณสมบัติ ไม่แสดงกิริยาอาการเป็นการเย่อหยิ่งจองหอง โดยถือว่าตนเป็นผู้มีความรู้ มีทรัพย์สินเงินทอง ยศ ศักดิ์ บริวาร กระทำกิริยาอาการแต่พอสมฐานานุรูปของตน ๆ ประการที่ ๕ ควรมีความซื่อสัตย์ต่อมิตรสหาย ย่อมกล่าวถ้อยคำที่เป็นจริงแก่มิตรเป็นผู้ยกเว้นจากคำเท็จล่อลวง มีแต่ความสัตย์ความจริงเป็นที่ตั้ง คือเมื่อมีเรื่องที่จะพูด ก็พูดตามเป็นจริง ไม่แกล้งกล่าวให้ผิดจากความเป็นจริงของเรื่องนั้น ๆ

มิตรได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว ๆ

๒. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๆ

๓. เมื่อมีภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๆ

๔. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ ๆ

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร ๆ

อธิบายว่า หน้าที่อันมิตรจะพึงอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นคือ ประการที่ ๑เมื่อกุลบุตรนั้นมีความประมาทเลินเล่อ ไม่ทันระวัง

รักษาและมีอันตรายเกิดขึ้นแก่กุลบุตรนั้น มิตรสหายพึงไม่เป็นผู้เพิกเฉย พึงขวนขวายหาอุบายสกัดกั้นอันตรายนั้น อย่าให้เกิดแก่กุลบุตรนั้นได้ ฯ ประการที่ ๒ เมื่อกุลบุตรนั้นมีความประมาททิ้งเหย้าเรือนทรัพย์สมบัติไว้ หนีไปเสียที่อื่น พึงรักษาทรัพย์สมบัติของกุลบุตรนั้นไว้ ไม่ให้เป็นอันตราย ด้วยภัยทั้งหลาย มีโจรภัย เป็นต้น จนกว่ากุลบุตรนั้นจะกลับมา ฯ ประการที่ ๓ เมื่อมีภัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นแก่กุลบุตรแล้ว มิตรสหายย่อมช่วยแก้ไขภัยนั้น ให้หายไปด้วยปัญญาของตน หรือช่วยป้องกันภัยอันยังไม่เกิด อย่าให้เกิดขึ้นได้ ทำให้เป็นที่อุ่นใจของกุลบุตร ฯ ประการที่ ๔ เมื่อกุลบุตรเกิดวิบัติเสื่อมจากลาภ ยศ ทรัพย์สมบัติ สิ้นเนื้อประดาตัว ด้วยภัยต่าง ๆ มีโจรภัย อัคคีภัยเป็นต้น มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรผู้สิ้นเนื้อประดาตัวแล้วนั้น ด้วยกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังความคิดของตน ไม่ละทิ้งกุลบุตรนั้นเสียฯ ประการที่ ๕ ควรรักใคร่นับถือญาติวงศ์วานของกุลบุตรนั้น ด้วยไม่คิดเห็นเป็นคนอื่น เมื่อมีกิจธุระของวงศ์ญาติ ของกุลบุตรนั้นเกิดขึ้น จะพึงช่วยเหลือได้ก็ขวนขวายช่วยเหลือตามกำลังความสามารถที่ตนจะพึงช่วยได้ ฯ

๕. เหฏฐิมทิศ คือทิศเบื้องต่ำ บ่าว นายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๆ
๒. ด้วยให้อาหารและรางวัล ๆ
๓. ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ ๆ
๔. ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน ๆ
๕. ด้วยปล่อยในสมัย ๆ

อธิบายว่า หน้าที่อันนายพึงบำรุงบ่าวนั้น มีดังนี้คือ ประการที่ ๑ จัดการงานให้บ่าวไพร่ทำแต่พอสมควรแก่กำลังกาย กำลังความรู้ เช่นบ่าวไพร่ที่เป็นหญิงก็จัดให้ทำงานเบา ๆ บ่าวไพร่ที่เป็นชายก็จัดให้ทำตามกำลังหรือผู้ที่มีความรู้ความสามารถก็จัดให้ทำงานสูง และให้เหมาะสมกับวิชาความรู้ของบ่าวไพร่นั้น ๆ ผู้ที่ไม่มีความรู้ความสามารถก็จัดให้ทำงานต่ำ ๆ แต่ไม่ให้บ่าวไพร่ทำงานเกินกำลัง คืออย่าเห็นบ่าวไพร่เป็นเครื่องจักร ๆ ประการที่ ๒ พึงให้อาหารและเครื่องนุ่งห่มแก่บ่าวไพร่ ตามสมควรแก่อัตตภาพ ไม่อด ๆ อยาก ๆ หรือบางครั้งบ่าวไพร่เป็นผู้

ขยันขันแข็งประกอบกิจการงานให้แก่นาย โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย นายพึงรางวัลอันเป็นเครื่องบำรุงน้ำใจบ่าว ๆ ประการที่ ๓ เมื่อบ่าวไพร่เจ็บไข้ไม่สบาย นายพึงมีความเมตตาสงสาร อย่าใช้ทำงาน และพึงหาหยูกยาหรือหาหมอให้มารักษา อย่าใช้ทำงาน อย่าปล่อยให้บ่าวไพร่ต้องเจ็บไข้อยู่ตามลำพัง เพราะการเจ็บไข้ย่อมมีทุกคน และเมื่อเจ็บไข้เช่นนั้นไม่ได้กินยาหรือหมอรักษาแล้ว อาจเป็นอันตรายแก่ชีวิต นายผู้ขวนขวายพยาบาลรักษาบ่าวไพร่ในเวลาเจ็บไข้เช่นนี้ ๆ ประการที่ ๔ เมื่อได้อาหารสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นของมีรสแปลก ที่บ่าวไพร่ไม่เคยกินให้บ่าวไพร่ได้กิน ไม่หวงไว้บริโภคแต่ตัว แบ่งเฉลี่ยให้บ่าวไพร่จนทั่วหน้ากันตามมากและน้อย ๆ ประการที่ ๕ พึงผ่อนผันให้บ่าวไพร่หยุดบ้างตามสมควร การให้บ่าวไพร่หยุดงานนั้นมีอยู่ ๒ สมัย คือสมัยที่หยุดเป็นนิตย์ เช่นวันหนึ่ง ๆ นายพึงกำหนดให้ทำงานเป็นเวลาเท่านั้น และถึงเวลานั้นเลิกงาน ดังนี้ ๑ และสมัยที่หยุดเป็นคราว เช่นสมัยนักขัตฤกษ์ มีตรุษสงกรานต์เป็นต้น หรือสมัยที่มีการมหรสพก็ดี หยุดงานให้บ่าวไพร่ได้รื่นเริง ๑ ๆ

บ่าวได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นาย ด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. ลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย ฯ

๒. เลิกการงานทีหลังนาย ฯ

๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้ ฯ

๔. ทำการงานให้ดีขึ้น ฯ

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ ฯ

อธิบายว่า หน้าที่อันบ่าวพึงอนุเคราะห์นายนั้นมีดังนี้ ประการที่ ๑ บ่าวลุกขึ้นแต่เช้าไม่ต้องให้นายปลุก การงานสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นหน้าที่ของตนเร่งรีบลงมือทำการงานสิ่งนั้น ไม่ต้องรอให้นายชี้แจง ฯ ประการที่ ๒ เมื่อเวลาจะเลิกงานนั้น บ่าวต้องรอให้นายเลิกก่อนแล้วจึงเลิกทีหลังนาย หรือจะรอให้นายบอกเลิกแล้วจึงเลิก เมื่อนายยังทำงานอยู่ และยังไม่ได้บอกให้เลิกอย่าพึงเลิกเป็นอันขาด ฯ ประการที่ ๓ ไม่ยักยอกเอาสิ่งของที่นายไม่ได้อนุญาตให้ ต้องทำให้เป็นที่ไว้วางใจของนายได้ คือสิ่งใดที่นายให้พึงถือเอาแต่สิ่งนั้นฯ ประการที่ ๔ เมื่อนายมอบหมายกิจการงานสิ่งใดให้ทำ บ่าวพึงรับทำแต่กิจการนั้นโดยความเต็มใจ และพยายามทำกิจ

การงานนั้นให้ดีที่สุด เท่าที่สามารถจะทำให้ดีได้ อย่าสักแต่ว่าทำโดยขัดไม่ได้ หรือทำพอให้เสร็จจากมือไป ๆ ประการที่ ๕ และพึงนำคุณความดีของนายไปสรรเสริญในที่ต่าง ๆ ตามสมควรแก่กาลเทศะ ยกย่องชมเชยนายให้ปรากฏแก่ประชุมชน เป็นต้นว่า "นายข้าพเจ้าเป็นผู้ประกอบด้วยเมตตากรุณาอนุเคราะห์บ่าวไพร่ โดยเสมอหน้ากัน จะหานายที่ไหนให้ดีเหมือนนายของข้าพเจ้าเห็นจะไม่มี หรือมีก็น้อยที่สุด" ดังนี้ ๆ

๖. ปริมทิศ คือทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. ด้วยกายกรรม คือทำอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา ๆ

๒. ด้วยวจีกรรม คือพูดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา ๆ

๓. ด้วยมโนกรรม คือคิดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา ๆ

๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือได้ห้ามไม่ให้เข้าบ้านเรือน ๆ

๕. ด้วยให้อามิสทาน ฯ

อธิบายว่า หน้าที่กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์นั้นมีดังนี้ ประการที่ ๑ อันกุลบุตรต้องขวนขวายกระทำกิจธุระทุกชนิด อันเป็นประโยชน์แก่สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทางขวนขวายทางกายประกอบด้วยเมตตาจิต ฯ ประการที่ ๒ อันกุลบุตรต้องขวนขวายกระทำกิจอันเป็นประโยชน์แก่สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทางขวนขวายทางวาจา ประกอบด้วยเมตตาจิต เช่นประกาศชักชวนประชาชนให้ถวายอาหารบิณฑบาต เป็นต้น ฯ ประการที่ ๓ อันกุลบุตรต้องคิดขวนขวายกระทำกิจ อันเป็นประโยชน์แก่สมณพราหมณ์ในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการคิดประกอบด้วยเมตตา ฯ ประการที่ ๔ อันกุลบุตรต้องขวนขวายถวายบิณฑบาตแก่สมณพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง หรือนิมนต์สมณพราหมณ์นั้นให้เข้าไปรับบิณฑบาตที่บ้าน อย่างนี้เรียกว่า "เปิดประตู" ส่วนผู้ที่ศรัทธาเถือมใสไม่ถวายอาหารบิณฑบาตแก่สมณพราหมณ์ อย่างนี้ชื่อว่า "ปิดประตู" เพราะว่าเป็นการห้ามไม่ให้สมณพราหณ์เข้าไปสู่บ้านเรือน ฯ

ประการที่ ๕ อันกุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ด้วยถวายปัจจัย ๔ คือผ้านุ่ง ผ้าห่ม อาหารบิณฑบาต เสนาสนะที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้อันเป็นของจำเป็นแก่สมณพราหมณ์ ฯ

สมณพราหมณ์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ อย่าง

๑. ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว ฯ

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ฯ

๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ฯ

๔. ให้ได้ฟังแต่สิ่งที่ไม่เคยฟัง ฯ

๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มชัด ฯ

๖. บอกทางสวรรค์ให้ ฯ

อธิบายว่า หน้าที่อันสมณพราหมณ์จะพึงอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นมีดังนี้ ประการที่ ๑ สมณพราหมณ์ควรชี้แจงสั่งสอนให้กุลบุตรรู้จักสิ่งที่ชั่ว อันประกอบด้วยโทษมีทุจริตคือประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ เป็นต้น แล้วห้ามกุลบุตรไม่ให้ประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ชั่ว ฯ ประการที่ ๒ สมณพราหมณ์ควรสั่งสอนให้กุลบุตรรู้สิ่งที่ดี ที่มีประโยชน์ มีสุจริต คือ

ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ เป็นต้น แล้วสอนให้ประพฤติตามสิ่งที่ดี มีประโยชน์ ฯ ประการที่ ๓ สมณ-พราหมณ์ให้พรแก่กุลบุตรเป็นต้นว่า "ขอให้กุลบุตรนั้น ๆ จงเป็นผู้เจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ตลอดกาลนานเทอญ ฯ" ดังนี้ ฯ ประการที่ ๔ สมณพราหมณ์ควรชี้แจงสั่งสอนกุลบุตรด้วยข้ออรรถธรรมต่าง ๆ เลือกเฟ้นเอาข้อธรรมที่กุลบุตรไม่เคยได้ฟังมาแสดงให้ได้ยินได้ฟัง นี่เป็นหน้าที่อีกประการหนึ่ง ฯ ประการที่ ๕ สมณพราหมณ์ควรชี้แจงข้ออรรถธรรมอันใด ที่กุลบุตรเคยได้ยินได้ฟังแต่ไม่แจ่มแจ้ง สมณพราหมณ์ท่านเป็นผู้ชี้แจงให้เข้าใจในข้ออรรถธรรมนั้นยิ่งขึ้นไป ฯ ประการที่ ๖ สมณพราหมณ์ควรชี้ทางสวรรค์ให้แก่กุลบุตรทราบว่า ทำเช่นไรจึงจะไปสู่สวรรค์ คือชี้แจงให้กุลบุตรบำเพ็ญทานรักษาศีล เจริญภาวนาอันจะเป็นทางสู่สวรรค์ ฯ.

อบายมุข คือเครื่องฉิบหาย ๖ ประการ

๑. ดื่มน้ำเมา

๒. เที่ยวกลางคืน

๓. ดูการเล่น
๔. เล่นการพนัน
๕. คบคนชั่วเป็นมิตร
๖. เกียจคร้านทำการงาน

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๖

อธิบายว่า "อบาย" คือที่หาความเจริญมิได้, ความเสื่อม, ความล่มจม, "มุข" คือ ปาก, ทาง, ช่อง, รวมกันเข้าเป็น "อบายมุข" แปลว่าปากแห่งความชั่ว, ช่องแห่งความเสื่อมเสีย, ทางแห่งความล่มจม, ได้แก่เหตุเครื่องฉิบหาย พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสเหตุเครื่องฉิบหายนี้ไว้ ๖ ประการคือ การดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นเหตุเครื่องฉิบหาย ๑ ๆ การเที่ยวไปในซอยน้อยซอยใหญ่ในเวลาค่ำคืนดึกดื่น ในเวลาวิการเป็นเหตุเครื่องฉิบหาย ๑ ๆ การเล่นการพนันอันเป็นเหตุให้ทรัพย์สินพินาศ เป็นเครื่องฉิบหาย ๑ ๆ การเที่ยวดูการเล่นต่าง ๆ เป็นเหตุเครื่องฉิบหาย ๑ ๆ คบคนชั่วเป็นมิตร เป็นเหตุเครื่องฉิบหาย ๑ ๆ การเกียจคร้านทำการงาน เป็นเหตุเครื่องฉิบหาย ๑ ๆ ผู้หวังโภคทรัพย์พึงหลีกเว้นเหตุเครื่อง

ฉิบหายทั้ง ๖ ประการนี้เสียให้เด็ดขาด ส่วนโทษแห่งเครื่องฉิบหายทั้ง ๖ ประการนั้น มีดังนี้คือ:—

๑. ดื่มน้ำเมา มีโทษ ๖

๑. เสียทรัพย์. ๒. ก่อการทะเลาะวิวาท.
๓. เกิดโรค. ๔. ต้องติเตียน.
๕. ไม่รู้จักอาย. ๖. ทอนกำลังปัญญา.

ที. ปาฏิ ๑๑/๑๙๖

อธิบายโดยย่อว่า โทษของการดื่มสุราเมรัยนั้นมี ๖ ประการ คือเป็นเหตุให้เสียทรัพย์ เพราะการดื่มสุรา และเมรัยต้องซื้อดื่ม ทรัพย์ย่อมหมดสิ้นไปทีละน้อย บ่อย ๆ เข้าที่สุดสิ้นเนื้อประดาตัว กลายเป็นคนล้มละลาย ๑ ฯ เป็นเหตุให้ก่อการวิวาททะเลาะทุ่มเถียงกันด้วยวาจา และชกต่อยทุบตีกันด้วยมือและท่อนไม้ ในที่สุดถึงฆ่ากันด้วยอาวุธ เพราะเมื่อเมาแล้วย่อมขาดสติ ในการรู้จักผิดชอบ ๑ ฯ เป็นเหตุให้เกิดโรคต่าง ๆ มีโรคนัยน์ตาเป็นต้น ฯ เป็นเหตุให้ต้องถูกติเตียน เพราะผู้ที่เมาย่อมทำกรรมสิ่งที่ไม่ควรทำ อันเป็นเหตุให้ได้รับคำติเตียน มีทุบตีบิดามารดา กล่าววาจาไม่ควรกล่าวเป็นต้น เหตุนั้นผู้ที่เมาจึงถึงซึ่งความไม่มีเกียรติ-

ยศ คือต้องถูกติเตียน ๑ ฯ เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย ตามปกติ บุคคลย่อมมีความอายในอวัยวะบางส่วน ซึ่งเป็นของลี้ลับไม่กล้าแสดงเปิดเผยได้ แต่เมื่อเมาแล้วความละอายในอวัยวะบางส่วนนั้น ๆ ย่อมสิ้นไป กล้าแสดงเปิดเผยได้ หรือกรรมบางอย่างซึ่งถือว่าเป็นความลับ เมื่อยังไม่เมาก็อาจปิดไว้ได้ เมื่อเมาแล้วย่อมขยายความลับนั้นออกมาได้โดยให้ปรากฏ ๑ ฯ เป็นเหตุทอนกำลังปัญญาโดยปกติวิญญูชนย่อมมีปัญญา รู้จักผิดรู้จักถูก รู้จักสิ่งที่ควรไม่ควร แต่เมื่อเมาแล้วปัญญาที่รู้จักผิดชอบนั้นย่อมหมดสิ้นไป ๑ ฯ ดังนี้ ฯ

๒. เที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖

๑. ชื่อว่าไม่รักษาตัว ฯ

๒. ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย ฯ

๓. ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ ฯ

๔. เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย ฯ

๕. มักถูกใส่ความ ฯ

๖. ได้ความลำบากมาก ฯ

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๖

อธิบายโดยย่อว่า การเที่ยวไปในละแวกบ้านตามตรอกน้อยตรอกใหญ่ ในกลางคืนนั้น มีโทษ ๖ ประการ คือ ผู้เที่ยวกลางคืนนั้น ชื่อว่าไม่รักษาตัว เพราะอาจได้รับอันตรายต่าง ๆ มีเหยียบหลักตอและขวากหนาม หรือพบงูหรือสัตว์ร้าย หรือบางทีมีคนมีเวรคอยดักฆ่าเสียก็มี ๑ ฯ ผู้เที่ยวกลางคืนนั้นชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย เพราะผู้ที่เป็นพ่อเรือนย่อมเป็นหัวหน้าเป็นประธานในครอบครัว ความประพฤติของผู้เป็นพ่อเรือนย่อมเป็นแบบอย่างแก่ลูกเมีย เมื่อพ่อเรือนประพฤติเช่นนั้น ลูกเมียก็ถือเอาอย่างเที่ยวกลางคืนบ้าง ก็จะถึงความทุกข์ และความฉิบหายไปด้วยอันตรายต่าง ๆ ๑ ฯ ผู้เที่ยวกลางคืนนั้นชื่อว่า ไม่รักษาทรัพย์สมบัติเพราะโจรผู้ร้ายทั้งหลายได้โอกาสลักสิ่งของของผู้เที่ยวกลางคืนนั้น ๑ ฯ ผู้เที่ยวกลางคืนนั้นย่อมเป็นที่ระแวงของคนทั้งปวง เพราะคนทั้งหลายรู้ว่า บุคคลนั้นชอบเที่ยวกลางคืน ในเมื่อมีโจรผู้ร้ายลักทรัพย์สิ่งของของเขา ย่อมระแวงสงสัยว่าผู้เที่ยวกลางคืนนั้นเป็นผู้ร้าย ๑ ฯ ผู้กลางคืนนั้นมักถูกใส่ความ เพราะเมื่อเที่ยวกลางคืนนั้นไปเที่ยวในบ้านใคร และบ้านนั้นถูกผู้ร้ายลักทรัพย์ หรือผิดเมียผิดลูก

เขา เขาอาจสำคัญว่าผู้เที่ยวกลางคืนลักทรัพย์ และผิดลูกเมียเขา เขาย่อมฟ้องร้องกล่าวหาให้ได้รับโทษ ถึงแม้ว่าผู้นั้นจะไม่ได้ทำความผิดจริง แต่อาจได้รับเคราะห์แทนผู้อื่น ๑ ฯ ผู้เที่ยวกลางคืนนั้นย่อมได้รับความลำบาก และไม่มีใครสามารถพรรณนาความทุกข์ใจของผู้เที่ยวกลางคืนนั้น ว่ามีเท่านี้เท่านั้นได้ ทุกข์กรรมสิ่งใด ที่ผู้อื่นทำไว้ ทุกข์กรรมสิ่งนั้นย่อมถึงแก่ผู้เที่ยวกลางคืน ๑ ฯ

๓. เที่ยวดูการเล่น มีโทษตามวัตถุที่ไปดู ๖

๑. รำที่ไหนไปที่นั่น ฯ ๒. ขับร้องที่ไหนไปที่นั่น ฯ

๓. ดีดสีตีเป่าที่ไหนไปที่นั่นฯ ๔. เสภาที่ไหนไปที่นั่น ฯ

๕. เพลงที่ไหนไปที่นั่น ฯ ๖. เถิดเทิงที่ไหนไปที่นั่น ฯ

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗

อธิบายโดยย่อว่า การเที่ยวดูเที่ยวฟังการเล่นนั้นมีโทษตามวัตถุที่ไปดู ๖ ประการคือ รำที่ไหนไปที่นั่น ๑ ขับร้องที่ไหนไปที่นั่น ๑ ดีดสีตีเป่าที่ไหนไปที่นั่น ๑ เสภาที่ไหนไปที่นั่น ๑ เพลงที่ไหนไปที่นั่น ๑ เถิดเทิงที่ไหนไปที่นั่น ๑ ตามที่กล่าวมานี้ไม่ใช่โทษ เป็นแต่วัตถุที่จะให้เกิดโทษ ส่วนโทษของผู้เที่ยวดูเที่ยวฟังการเล่นนั้น มีโทษเป็นอย่างเดียวกัน

คือ ก่อนจะไปต้องตระเตรียมเครื่องนุ่งห่มมีเสื้อผ้าเป็นต้น ถ้าผ้า เสื้อเก่าก็ต้องซื้อใหม่ เป็นเหตุให้ต้องเสียทรัพย์ เมื่อกำลังดูเพลิดเพลินอยู่นั้นเป็นเหตุให้เสียเวลาทำงาน และโจรผู้ร้ายรู้ว่า ผู้นั้นไม่อยู่ ก็ฉวยโอกาสลักทรัพย์สิ่งของได้ตามปรารถนาเป็นต้น ฯ

๔. เล่นการพนันมีโทษ ๖

๑. เมื่อชนะย่อมก่อเวร ฯ
๒. เมื่อแพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ฯ
๓. ทรัพย์ย่อมฉิบหาย ฯ
๔. ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ ฯ
๕. เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน ฯ
๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย ฯ

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗

อธิบายโดยย่อว่า การเล่นการพนันมีโทษ ๖ ประการ คือ เมื่อชำนะย่อมก่อเวร เพราะผู้ชำนะนั้นคิดว่าเราชำนะแล้ว ก็ยึดเอาสิ่งของของผู้แพ้ ผู้แพ้อาจแค้นเคืองและผูกเวรพยาบาท ๑ ฯ เมื่อแพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไปเพราะเมื่อตนแพ้ผู้ที่ชำนะ เขาย่อมยึดเอาสิ่งของ

มีเสื้อผ้า เงินทองเป็นต้น ๆ ตนย่อมจะเกิดความเสียดายและเศร้าโศกถึงทรัพย์นั้น ๑ ๆ ที่ว่าทรัพย์ย่อมฉิบหายนั้นเพราะการพนันนั้น โดยมากต้องพนันด้วยเงินทอง เมื่อตัวเพลิดเพลินในการเล่นพนัน ทรัพย์ย่อมเสียไปทีละน้อย ในที่สุดก็สิ้นเนื้อประดาตัว ๑ ๆ ที่ว่าไม่มีใครเชื่อถ้อยคำนั้นเพราะผู้เล่นการพนัน ในเมื่อทรัพย์สมบัติของตนสิ้นไป ย่อมโกหกหลอกลวงผู้อื่น หนัก ๆ เข้าก็จะไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ ๑ ๆ ผู้เล่นการพนันเป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน เพราะในเมื่อเพื่อนว่ากล่าวตักเตือนไม่ให้เล่นการพนัน ก็ไม่เชื่อถ้อยคำเพื่อนทั้งหลายก็ตีตนออกห่าง รังเกียจที่จะคบหาผู้นั้นต่อไป ๑ผู้เล่นการพนันนั้นไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะคนทั้งหลายย่อมคิดเห็นว่า บุคคลผู้เล่นการพนันไม่อาจสามารถเลี้ยงลูกเมียได้ ใคร ๆ ก็ไม่อยากยกลูกสาวให้ผู้ที่ไม่สามารถเลี้ยงลูกสาวเขาได้ ๑ ๆ

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษตามบุคคลที่คบ ๖

๑. นำให้เป็นนักเลงการพนัน ๆ

๒. นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้ ๆ

๓. นำให้เป็นนักเลงเหล้า ๆ

๔. นำให้เป็นคนลวงเขาด้วยของปลอม ๆ

๕. นำให้เป็นคนคดโกงเขาซึ่งหน้า ๆ

๖. นำให้เป็นหัวไม้ ๆ

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗

อธิบายโดยย่อว่า การคบมิตรนั้น เป็นกิจสำคัญอันหนึ่งของมนุษย์จะอยู่คนเดียวไม่ได้ในโลก มนุษย์ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ฉะนั้นมนุษย์จึงจำเป็นต้องมีเพื่อน แต่การคบเพื่อนนั้น ถ้าได้เพื่อนชั่วก็พาตัวให้มัวหมอง ในที่นี้ท่านกล่าวโทษของการคบมิตรชั่วไว้ ๖ ประการคือ นำให้เล่นการพนัน ๑ ๆ นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้ ๑ ๆ นำให้เป็นคนลวงเขาด้วยของปลอม ๑ ๆ นำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งหน้า ๑ ๆ นำให้เป็นนักเลงเหล้า ๑ ๆ นำให้เป็นหัวไม้ ๑ ๆ ผู้ที่เป็นนักเลงในทางไหน เมื่อบุคคลไปคบเข้าก็ชักนำให้เป็นนักเลงในทางนั้นตาม เมื่อเป็นนักเลงในทางชั่วต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้แล้วโทษอันบังเกิดขึ้นนั้นย่อมมีอเนกประการ ๑ ๆ เช่นถูกจับกุมหาโทษอาญา หรือเมื่อจากโลกนี้ไปแล้วย่อมได้รับทุกขเวทนาในภพต่อ ๆ ไปอีก ๆ

๖. เกียจคร้านทำการงาน มีโทษ ๖

๑. มักให้อ้างว่า หนาวนัก แล้วไม่ทำการงาน ๆ
๒. มักให้อ้างว่า ร้อนนัก แล้วไม่ทำการงาน ๆ
๓. มักให้อ้างว่า เวลาเย็นแล้ว แล้วไม่ทำการงาน ๆ
๔. มักให้อ้างว่า ยังเช้าอยู่ แล้วไม่ทำการงาน ๆ
๕. มักให้อ้างว่า หิวนัก แล้วไม่ทำการงาน ๆ
๖. มักให้อ้างว่ากระหายนัก แล้วไม่ทำการงาน ๆ

ผู้หวังความเจริญด้วยโภคทรัพย์ พึงเว้นเหตุเครื่องฉิบหายนี้เสีย ๆ

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗

อธิบายโดยย่อว่า ความเกียจคร้าน เป็นอุปสรรคอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ ผู้ที่ไม่บรรลุถึงที่หมายก็เพราะความเกียจคร้าน ผู้ที่ได้รับความทุกข์ยากลำบาก ก็เพราะความเกียจคร้าน ความเกียจคร้านเป็นมูลเหตุแห่งความชั่ว โทษแห่งความเกียจคร้านนั้น ในที่นี้แสดงไว้ ๖ ประการคือ มักให้อ้างว่าหนาวนักแล้วไม่ทำการงาน ๑ ๆ มักให้อ้างว่าร้อนนักแล้วไม่ทำการงาน ๑ ๆ มักให้อ้างว่าเวลาเย็นแล้ว แล้ว

ไม่ทำการงาน ๑ ฯ มักให้อ้างว่ายังเช้าอยู่แล้วไม่ทำการงาน ๑ ฯ มักให้อ้างว่าหิวนักแล้วไม่ทำการงาน ๑ ฯ มักให้อ้างว่ากระหายนักแล้วไม่ทำการงาน ๑ ฯ ตามที่กล่าวไว้นี้ไม่ใช่โทษของการเกียจคร้าน โทษของความเกียจคร้านนั้น คือเมื่อมัวแต่อ้างเหตุต่าง ๆ แล้วไม่ทำการงาน การงานของบุคคลนั้นย่อมเสื่อมสิ้นไป โภคทรัพย์ที่มีอยู่แล้วก็จะหมดไป ๆ โภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดก็จะไม่เกิดขึ้น หรือมรรคผลอันใดที่จะพึงได้พึงถึง ก็ไม่ได้ไม่ถึงดังนี้ ฯ

วิธีนั่งทางใน

ขอเสนอไว้ให้ท่านผู้สนใจเลือกใช้ตามอัธยาศัย ๓ วิธี คือ

วิธีที่ ๑ เป็นวิธีหลักที่ทางพระถือเป็นฉบับปฏิบัติกันมา ดังนี้:—

๑. ชำระศีลให้บริสุทธิ์ ด้วยการถือศีล หรือรับศีล

๒. นำดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

๓. สวดมนต์ ทำวัตร (*เช้าหรือเย็น*)

๔. แล้วกล่าวคำอาราธนาดังต่อไปนี้:—

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี รตนตฺตยํ เม สรณํ วรํ พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยเดชะคำสัตย์นี้ โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทา ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ

ข้า ฯ ขออธิษฐานต่อพระทรงญาณ ผู้ชนะมารห้าขอจิตของข้า ฯ พึงละนิวรณ์คือ กามฉันท์ กับทั้งพยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา อย่าได้ครอบงำ

ข้าฯ ทำปฏิญาณ ตั้งสัตย์อธิษฐาน ต่อคุณพระธรรม ผู้นำมรรคาให้จิตของข้าฯ มีภาวนา คือ บริกรรม อุปจาระ และอัปปนา เป็นจิตสิกขา กับนิมิต ๓ ประการ ก่อปรด้วยองค์ฌาน วิตก วิจาร ปีติ สุข กับเอกัคคตา ถึงอุเบกขาเป็นสมาธิแจ้งชัด

ข้าฯ ขอตั้งสัตย์ ต่อพระสังฆรัตน์ ผู้ปฏิบัติดี ขอให้วสี มี ๕ ประการ มีอาวัชชนะ สมาปัชชะ อธิษฐานะ อุฏฐานะ และปัจจเวกขณะ จงมาชำนาญด้วยการภาวนา พระพุทธรักษา พระธรรมรักษา พระสังฆรักษา ขอพระอานาปานจงมาปรากฏในดวงหทัย ขอพระรัตนตรัยคุ้มกันอันตราย นำสุขมาให้ ได้วิมุติเป็นผลล่วงพ้นบ่วงมาร ด้วยอธิษฐาน ณ กาลนี้เทอญ

๕. ต่อไปนี้ นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายให้ตรง เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย หันหน้าไปสู่ทิศที่กระทำการบูชา หลับตา หายใจยาว ๆ เข้าออก กำหนดลมหายใจของตนไว้ให้มั่น และจงหมายที่ลมกระทบที่จมูก ที่หัวใจ หรือที่ศูนย์เหนือสะดือก็ได้ แล้วแต่จะชอบหรือจะนึกถึงกัมมัฏฐานบทใดบทหนึ่งเป็นองค์ภาวนาก็ได้ เช่น อรหํ

อรหํ ๆ ๆ ๆ หรือ พุทโธ ๆ ๆ ๆ ฯลฯ แล้วจงหมายที่ที่ลมกระทบแห่งใดแห่งหนึ่งให้มั่น พร้อมด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติรอบคอบ บำเพ็ญไปโดยลำดับ โดยสมควรแก่เวลา เช่น ชั่วระยะ ๑ เล่มธูป และควรบำเพ็ญทุกวันให้ตรงตามเวลาที่กำหนดไว้

๖. ในขณะนั่งตามข้อ ๕ นี้ ผู้นั่งจะรู้ถึงฤทธิ์แห่งจิตของตนว่ามีความดิ้นรนเพียงใด แล่จะที่คิดเรื่องนี้เรื่องนั้นไม่รู้จักหยุดนิ่งเพียงใด ดังนั้น ถ้าท่านผู้ใดจะต้องต่อสู้กับจิตประเภทดังกล่าวนี้แล้ว จะต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างมาก ที่จะต้องตัดการนึกคิดลงให้ได้ คือ เมื่อรู้สึกตัวว่าจิตคิดฟุ้งซ่านไปไม่อยู่ในองค์ภาวนา ให้สะกดใจไว้แล้วหวนกลับมายึดองค์ภาวนาใหม่ พยายามทำเช่นนี้เรื่อย ๆ ไป จนจิตนั้นอ่อนเพลียยอมแพ้ ตัวเราเองอย่ายอมแพ้จิต การเอาชนะจิตเช่นนี้ ขอชักอุทาหรณ์คนตกปลากะโห้เป็นตัวอย่าง คือคนตกปลากะโห้นั้นเขามีเรือสำหรับลอยลำ เมื่อปลากะโห้ติดเบ็ด คนตกปลาจะค่อย ๆ ดึงสายเบ็ดขึ้นมา แต่เนื่องด้วยปลากะโห้ตัวใหญ่มีแรงมาก จะดึงสายเบ็ดออกไป และพาเรือแล่นไป คนตกปลานั้นจะต้องใช้เวลาผ่อนสายเบ็ดสั้น ๆ

ยาว ๆ สู้กับปลากะโห้อยู่พักใหญ่ จนปลากะโห้นั้นหมดแรง แล้วจึงค่อย ๆ สาวสายเบ็ดขึ้นมาจนถึงตัว เอาเชือกร้อยปากปลากะโห้ไว้ได้ การเอาชนะจิตหรือทำจิตให้สงบก็เช่นเดียวกัน แต่ถ้าผู้ใดไม่สามารถเอาชนะจิต ไม่สามารถทำให้จิตสงบได้ ทางพระท่านว่าผู้นั้นมีกรรมชั่วแต่ชาติปางก่อนมาก

ในการทำจิตให้สงบนี้ หากจะเปรียบเทียบกับการศึกษาก็จะแบ่งได้เป็น ๕ ขั้น คือ ขั้น ๑ วิตก ขั้น ๒ วิจาร ขั้น ๓ ปีติ ขั้น ๔ สุข ขั้น ๕ เอกัคคตา บุคคลปกติที่ไม่มีการช่วยเหลือเดินในกัน ซึ่งในที่นี้หมายถึงผู้ที่ไม่มีกรรมดีช่วยส่งเสริมมาแต่ชาติปางก่อน จำเป็นจะต้องผ่านขั้น ๑,๒ เรื่อยมาตามลำดับจนถึงขั้น ๕ โดยไม่มีการเรียนลัด การที่จะผ่านได้ช้าเร็วอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับโอกาสที่ปฏิบัติ, ความเพียรในการปฏิบัตินั้น และบุญกุศลของผู้นั้น ๆ

มักมีจำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถผ่านตลอดจนถึงขั้นสูงสุดได้ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะการหลงหรือการนิยมชมชื่นในขั้นที่ตนดำรงอยู่ เป็นต้นว่าพวกที่นั่งปลุกตัวให้เต้นเป็นตัวอย่าง ประเภทนี้หลงอยู่เพียงขั้น ปีติ เท่านั้นเอง

แต่ผู้ใดจะผ่านในขั้นใดก็ตาม นับว่าเป็นความสำเร็จในการนั่งทางในแล้วตามขั้น ๆ นั้นคือหมายความว่า ได้รับผลของการนั่งทางในแล้ว ได้ทำจิตของตนให้สงบลงได้แล้วตามส่วนแห่งความสำเร็จ และถึงแม้จะไม่สามารถมองเห็นอะไรได้เลยก็ไม่ควรท้อใจ ควรจะพอใจเพราะได้รับผลอันแท้จริงของการนั่งทางในแล้ว คือ การทำจิตให้สงบนิ่ง ซึ่งในทางพระถือ ท่านองเดียวกันกับการพิจารณา ผลการศึกษาต่าง ๆ ที่เราถือว่า ดีมาก ดี ปานกลาง และพอใช้ แต่ทางพระเรียกว่าฌาน คือการเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นสมาธิ ฌานนี้ท่านแบ่งเป็น ๔

ฌานที่ ๔ เท่ากับดีมาก และหมายถึง การตัดวิตก, วิจาร, ปีติ, สุข ออกได้หมด เหลือแต่เอกัคตา

ฌานที่ ๓ เท่ากับดี และบรรลุเพียงขั้นสุข

ฌานที่ ๒ เท่ากับปานกลาง ทำได้เพียงขั้น ปีติ

ฌานที่ ๑ เท่ากับพอใช้ คือการที่นั่งได้แล้ว ไม่รู้สึกเมื่อยขบ ไม่ต้องเปลี่ยนอิริยาบถ ในช่วระยะเวลาที่ตั้งใจจะนั่ง แต่จิตยังต่อสู้กับ วิตก และวิจาร

๗. ในการนั่งบริกรรมภาวนาอยู่นี้เมื่อจิตสงบจนถึงขั้นสุดยอดแล้ว จะมีนิมิตมาปรากฏขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นอะไร ๆ ก็ได้หลายอย่างไม่เหมือนกันทุกคน เช่น เห็นพระพุทธรูป, เห็นดวงไฟ, เห็นแสงสว่างเป็นดวงกลม, เห็นโครงกระดูก ฯลฯ เมื่อมีนิมิตเกิดขึ้นนี้ ก่อนอื่น ผู้นั่งจะต้องสำรวมจิตไว้ให้มั่น ไม่ตกใจ ไม่ดีใจไม่หวาดกลัว ต้องเพ่งรักษาสิ่งที่เกิดขึ้นไว้ให้อยู่ด้วยอารมณ์เฉย ๆ ไม่ยินดี ยินร้าย ถ้ารู้สึกหวาดกลัว, ยินดียินร้าย หรือระแวงสงสัยขึ้น นิมิตนั้นจะสูญหายไปได้ เมื่อสามารถรักษานิมิตนั้นไว้ให้อยู่นิ่งได้นาน ๆ แล้ว ขั้นต่อไปอธิษฐานขอให้นิมิตนั้น ใหญ่ขึ้น, เล็กลง, ไกลออกไป, ใกล้เข้ามา ถ้าสามารถทำให้นิมิตที่เห็นเปลี่ยนคล่องได้ตามชอบใจแล้ว ต่อไปจะปรารถนาทราบอะไร ๆ ก็อธิษฐานขอทราบตามความปรารถนาได้ แต่มีข้อแม้ว่า คำตอบที่ได้ออกมานั้น จะแน่นอนเพียงใดสัมพันธ์อยู่กับความบริสุทธิ์ใจของผู้นั้นว่ามีเพียงใด หากมีจิตลำเอียงรัก, โลภ, โกรธ, หลง ฯลฯ คำตอบก็ขาดความจริงความแน่นอนไปตามส่วนแห่งจิตนั้น ด้วยเหตุนี้ในการเริ่มต้นจึงต้องให้ทำจิตให้บริสุทธิ์เสียก่อน และคำตอบของผู้หนึ่ง ๆ

อาจออกมาเป็นรูปไม่เหมือนกัน อาจเป็นตัวหนังสือ, ภาพที่เป็นจริง หรือเป็นปริศนา ที่ต้องตีความอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้

๘. เมื่อการนั่งได้สุดสิ้นลงตามระยะเวลาที่ได้กำหนดไว้แล้ว ก่อนจะลุกจากการนั่ง ให้ทำการแผ่เมตตาเสียก่อนทุกครั้ง อย่างที่ปกติเรียกว่า "กรวดน้ำ" จะเป็นบทใดบทหนึ่งก็ได้ตามใจชอบ สำหรับท่านที่ไม่ทราบว่าจะใช้อย่างใดดี ขอเสนอแนะให้ว่าดังนี้ :

สพฺเพ สตฺตา สทา โหนฺตุ อเวรา สุขชีวิโน

ขอปวงสัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีเวรต่อกัน จงเป็นผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยความเป็นสุขทุกเมื่อเถิด

กตํ ปุญฺญผลํ มยฺหํ สพฺเพ ภาคี ภวนฺตุ เต

ขอปวงสัตว์ทั้งสิ้นนั้นจงเป็นผู้มีส่วนได้เสวยผลบุญอันข้า ฯ ได้บำเพ็ญแล้วนี้เทอญ

วิธีที่ ๒ เป็นวิธีลัด วิธีนี้เหมาะสำหรับผู้ที่ผ่านวิธีที่ ๑ แล้ว หรือผู้ที่ไม่มีโอกาสจะปฏิบัติตามวิธีที่ ๑ ได้ เช่น ไม่มีโอกาสจะถือศีลหรือรับศีล ไม่มีโอกาสจะนั่งขัดสมาธิตามแบบเป็นต้น วิธีนี้มีดังนี้ :

๑. จุดธูป ๓ ดอก บูชาพระ หรือยกมือขึ้นประนม ระลึกถึงคุณ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือ กราบพระกับหมอนในที่นอน

๒. ทำใจตัดปลิโพธกังวลทั้งสิ้นให้ออกไปให้หมดตั้งสัจจะที่จะไม่ให้ใจไปเกี่ยวข้องกับคน หรือกับเรื่องอื่น ๆ ทั้งหมด ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต ตลอดเวลาที่จะบำเพ็ญนี้

๓. ตั้งเจตนาตรวจดูความประพฤติทางกาย วาจา และใจ ให้เห็นอาการเป็นอยู่บัดนั้น ว่าเป็น กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต

๔. พึงแผ่เมตตาปรารถนาสุขแก่ตน ทำความแน่ใจว่าจะปฏิบัติเพื่อความสุขใจ เพื่อชำระจิตใจให้ผ่องใส (*มิใช่เพื่อจะมองให้เห็นอะไร*)

๕. วางจิตใจให้เฉย และนึกองค์ภาวนาที่ชอบ เช่น พุทโธ พุทโธ ๆ ๆ ๆ

ทั้งนี้จะทำด้วยการนั่งท่าใด ๆ ก็ได้ ที่เห็นว่าเป็นท่าสบาย ตลอดจนท่านอน ข้อสำคัญต้องตั้งสัจจะว่าจะบำเพ็ญ

อยู่นานเท่าใด   นอกจากนี้ให้ปฏิบัติตามข้อ ๖, ๗, ๘ ของวิธีที่ ๑

วิธีที่ ๓ เป็นวิธีฝึกเพื่อให้เกิดเป็นนิสัย เพื่อให้เกิดชำนาญในการสงบจิต เพื่อมิให้จิตไปนึกคิดสิ่งที่นำมาซึ่งทุกข์ เพื่อระงับความทุกข์ร้อนต่าง ๆ ที่กระทบจิตให้ระงับลง ตัวอย่าง เช่นเมื่อถูกติฉินนินทาหรือด่าทอต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเมื่อเรารู้เรื่องก็โกรธ ยิ่งโกรธยิ่งคิด ยิ่งคิดยิ่งมีโทสะ ยิ่งมีโทสะยิ่งคิดที่จะกระทำตอบด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง ในที่สุดอาจไปด่าว่า ตบตี หรือยิง ตีหัว หรือทำร้ายร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่ง อันนำมาซึ่งความทุกข์อย่างมหันต์ในที่สุด

วิธีนี้ไม่มีอะไรมาก นอกจากใช้เวลาที่ไม่ทำธุระการงาน เช่น นั่งอยู่เฉย ๆ หรือนั่งรถ นั่งเรือโดยสาร หรือขณะนอน นึกแต่องค์ภาวนาเรื่อยไป โดยปล่อยให้หูอยู่เฉย ไม่รับฟังอะไร นัยน์ตาเหม่อไม่พินิจสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านไปมาเหมือนคนใจลอย แต่ในลักษณะที่ต้องการนี้ต่างกับคนใจลอย ใจลอยนั้นไม่ได้นึกอะไรเลย ส่วนการปฏิบัติตามวิธีนี้นึกแต่สิ่งเดียวที่ไม่เป็นอกุศล

ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามวิธีนี้ ถ้าปฏิบัติได้นานไม่น้อยกว่า ๑๕ นาที ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกทันทีว่าตนมีความสุขใจชุ่มชื่นใจ ถ้ายิ่งนานได้เท่าใดยิ่งได้รับความสุขใจยิ่งขึ้นเท่านั้น สำหรับผู้ที่มีเรื่องไม่ดีกระทบจิตใจ ถ้าปฏิบัติแล้วจะรู้สึกว่าเรื่องที่กระทบจิตใจนั้นบรรเทาลง ที่มากจะน้อย ที่น้อยจะหมดไป หากทำได้เสมอ ๆ และนาน ๆ แม้เรื่องที่จะมากนั้นก็หมดไปเป็นต้น ๆ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ ๘๘ เชิงสะพานพุทธฯ ธนบุรี นายเฉนอม กลิ่นแก้ว ผู้พิมพ์โฆษณา โทร. ๖๒๗๑๘

คติธรรม

◎ เกิด　มาในโลกนี้　มินาน
แก่　ย่อมตามเผาผลาญ　ทั่วหน้า
เจ็บ　ก็ช่วยบำนาญ　เสริมส่ง กันแล
ตาย　หมดทุกแหล่งหล้า　บ่เว้นใครใคร

อาจารย์เพียร พีระพันธุ์